

اجتماع سبب و مباشر در جنایات در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲

به‌دخت چراغی

دانشیار ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی

مه‌بد آناجانی افرابلی

کارشناسی ارشد حقوق جزا و کنترل قضایی

چاپ اول - بهار ۱۳۹۶

انتشارات علمی فرهنگی معصومی

سرشناسه	: چراغی، بهدخت، ۱۳۶۷ -
عنوان و نام پدیدآور	: اجتماع سبب و مباشر در جنایات در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲/ بهدخت چراغی، مجید آقاجانی افرایلی،
مشخصات نشر	: تهران : علمی فرهنگی معصومی، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری	: ل، ۱۴۶ ص،
شابک	: 978-600-97428-4-4/ ۱۵۰۰۰۰ ریال
وضعیت فهرست نویسی	: فبا
یادداشت	: کتابنامه: ص، ۱۳۷-۱۴۶.
موضوع	: مسوولیت (حقوق) - ایران
موضوع	: Liability (Law) - Iran
موضوع	: جرم و جنایت - ایران
موضوع	: Crime - Iran
موضوع	: مجازات - ایران
موضوع	: Punishment - Iran
موضوع	: تسبیب (حقوق جزا) - ایران
موضوع	: Causation (Criminal law) - Iran
شماره افزوده	: آقاجانی، افرایلی، مجید، ۱۳۶۹ -
رده بندی کنگره	: KM4A29 /i2A
رده بندی دیویی	: ۳۴۶/۵
شماره کتابشناسی ملی	: ۱۳۹

عنوان	: اجتماع سبب و مباشر در جنایت در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲
مؤلف	: بهدخت چراغی - مجید آقاجانی افرایلی
ناشر	: علمی فرهنگی معصومی
نوبت چاپ	: اول
سال چاپ	: بهار ۱۳۹۶
تیراژ	: ۱۰۰۰ جلد (هزا)
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۹۷۴۲۸-۴-۴
قیمت	: ۱۵۰۰۰ تومان
تعداد صفحات	: ۱۵۸ صفحه
چاپخانه و صحافی	: ناشر
طراح جلد	: مریم براتپور
ویراستار	: فریبا عبدلی

تهران، میدان انقلاب، ابتدای خیابان آزادی، کوچه جنتی، بن‌بست فرسار، پلاک ۲، طبقه ۳، واحد ۲، صندوق پستی: ۷۳

تلفن: ۰۶۶۰۰۶۶۳۰/۱۳۱۴۵/۸ www.masoumipub.com

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
پیشگفتار	۱
مقدمه	۳
فصل ۱: کلیات: مفهوم شناسی	۹
مبحث اول: مفاهیم و مبانی مسئولیت، جنایت و انواع آنها	۹
گفتار اول: مفهوم مسئولیت و انواع آن	۹
بند اول: تعریف مسئولیت	۱۰
بند دوم: انواع مسئولیت	۱۱
تقسیم بندی مسئولیت در حقوق ایران	۱۳
الف: مسئولیت کیفری	۱۳
ب: مسئولیت مدنی	۱۵
گفتار دوم: مفهوم جنایت و انواع آن	۱۷
بند اول: تعریف جنایت و مقایسه آن با جرم	۱۷
الف: تعریف جنایت	۱۷
ب: مقایسه دو واژه جرم و جنایت	۱۹
انواع مجازات ها در جنایات:	۲۰
۱. قصاص	۲۰
۲. دیه	۲۳
۳. تعزیر	۲۸
۴. مجازات تبعی و تکمیلی	۳۰
بند دوم: انواع و اقسام جنایت	۳۱
الف: انواع جنایت بر اساس میزان ورود صدمه به مجنی علیه	۳۱
۱. جنایت بر نفس	۳۱
۲- جنایت بر عضو	۳۲
۳- جنایت بر منفعت	۳۳
ب: اقسام جنایت به اعتبار رکن روانی	۳۴
۱- جنایت عمدی	۳۴

۳۹	۲- جنایت شبه عمدی
۴۳	بند (پ) ماده ۲۹۱ قانون مجازات اسلامی
۴۴	۳- جنایت خطای محض
۴۴	ماده ۲۹۲ قانون مجازات اسلامی
۴۶	ج (جنایت به اعتبار موضوع
۴۶	د) جنایت به اعتبار نتیجه
۴۷	مبحث دوم: مفاهیم مباشرت و تسبیب و بازشناسی آن از عناوین مشاب
۴۸	گفتار اول: تعریف مباشرت و تسبیب
۴۹	بند اول: تعریف مباشرت
۴۹	الف: در لغت
۵۰	ب: در اصطلاح فقهی و حدیثی
۵۱	بند دوم: تعریف تسبیب
۵۱	الف: در لغت
۵۲	ب: در اصطلاح فقهی و حقوقی
۵۴	گفتار دوم: مقایسه واژه سبب با عناوین مشاب
۵۶	بند اول: سبب و شرط
۵۶	بند دوم: سبب و معاونت
۵۹	فصل ۲: نظریه های مسئولیت و نحوه توزیع آن در حال اجتماع عوامل متعدد
۵۹	مبحث اول: نظریه های مسئولیت در عوامل متعدد
۶۲	گفتار اول: نظریه های برابری اسباب و سبب مقدم در تأثیر
۶۳	بند اول: نظریه برابری اسباب
۶۳	بند دوم: نظریه سبب مقدم در تأثیر
۶۴	تفاوتهای ماده ۳۶۴ قانون قدیم با ماده ۵۳۵ قانون جدید
۶۵	گفتار دوم: نظریه های سبب نزدیک و بی واسطه و سبب متعارف (اصلی)
۶۵	بند اول: نظریه سبب نزدیک و بی واسطه
۶۶	بند دوم: نظریه سبب متعارف و اصلی
۶۷	مبحث دوم: نحوه توزیع مسئولیت در فرض اجتماع عوامل متعدد
۶۷	گفتار اول: نظریه تساوی و درجه تقصیر

۶۸	بند اول: نظریه تساوی
۶۹	بند دوم: نظریه درجه تقصیر
۷۲	گفتار دوم: نظریه مسئولیت تضامنی و سبب اقوی از مباشر
۷۳	بند اول: نظریه مسئولیت تضامنی
۷۴	بند دوم: نظریه سبب اقوی از مباشر
۷۷	فصل ۳: مبانی و شرایط ایجاد مسئولیت در فرض اجتماع سبب و مباشر در جنایت
۷۹	مبحث اول: مبانی فقهی، حقوقی و قانونی مسئولیت در فرض اجتماع سبب و مباشر در جنایت
۸۱	گفتار اول: بانی فقهی و حقوقی مسئولیت در حالت اجتماع سبب و مباشر در جنایت
۸۳	بند اول: بانی فقهی
۸۴	بند دوم: بانی حقوقی
۸۶	گفتار دوم: مبانی قانونی مسئولیت در حالت اجتماع سبب و مباشر در جنایت در ایران
۸۸	بند اول: قوانین قبل از انقلاب اسلامی
۸۹	الف: قانون مجازات عمومی ۱۳۰۴
۹۰	ب: قانون مجازات عمومی اصلاحی ۱۳۵۲
۹۱	بند دوم: قوانین بعد از انقلاب اسلامی
۹۲	الف: قانون حدود، قصاص و دیات ۱۳۶۰ و قانون منع به مجازات اسلامی ۱۳۶۱
۹۲	ب: قانون مجازات اسلامی ۱۳۷۰
۹۳	ج: قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲
۹۷	گفتار اول: ارتکاب رفتار زیان بار و قطعی بودن خسارت
۹۸	بند اول: ارتکاب رفتار زیان بار
۹۹	افعال مشروع متعارف
۹۹	بند دوم: قطعی و مسلم بودن خسارات جسمانی
۱۰۰	گفتار دوم: احراز عمد یا تقصیر و رابطه علیت
۱۰۱	بند اول: احراز عمد یا تقصیر در رفتار مرتکب
۱۰۲	الف: عمد
۱۰۴	ب: تقصیر
۱۰۸	بند دوم: احراز رابطه علیت میان مرتکب با نتیجه حاصله (جنایت)

۱۱۱	فصل ۴: نظریه مسئولیت در حالت اجتماع سبب و مباشر در قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ و نحوه توزیع آن
۱۱۳	مبحث اول: نظریه مسئولیت در حالت اجتماع سبب و مباشر در قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲
۱۱۴	گفتار اول: نظریه سبب اصلی و متعارف
۱۱۵	گفتار دوم: فواید و آثار سبب متعارف اصلی
۱۱۶	بند اول: فایده سبب متعارف اصلی
۱۱۶	بند دوم: آثار سبب متعارف اصلی
۱۱۷	مبحث دوم: نحوه توزیع مسئولیت در فرض اجتماع مباشر و سبب در جنایت در قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲
۱۱۹	گفتار اول: نظریه های تساری در درجه (میزان) تقصیر
۱۱۹	بند اول: نظریه تساری
۱۲۱	بند دوم: نظریه درجه (میزان) تقصیر
۱۲۴	گفتار دوم: نظریه سبب اقوی از مباشر
۱۲۶	بند اول: مصادیق سبب اقوی از مباشر
۱۲۶	الف: مکروه بودن مباشر
۱۲۷	ب: جاهل بودن مباشر
۱۲۸	ج: صغیر غیر ممیز بودن مباشر
۱۲۹	ه: سایر موارد
۱۳۰	بند دوم: مبنای پذیرش نظریه سبب اقوی از مباشر
۱۳۳	نتیجه گیری و پیشنهاد
۱۳۷	فهرست منابع و مآخذ

یکی از پیچیده‌ترین مسائل حقوق کیفری و به ویژه مبحث جنایت، اثبات رابطه علیت است؛ به گونه‌ای که آن رفتار این نتیجه را به وجود آورده باشد. یکی از مباحث مطروحه در این خصوص موضوع اجتماع چند عامل در جنایات است. در قانون مجازات اسلامی مصوب سال ۱۳۹۲ در ماده ۵۲۶ با تغییر مبنای قبلی این گونه مقرر شده است اول: در اجتماع سبب و مباشر عاملی که جنایت مستند به اوست ضامن است هر چند سبب باشد، در حالی که در گذشته مسئول بودن سبب تنها در فرساختن نوبی بودن سبب بر مباشر قابل تصور بود. دوم: در صورت تساوی تأثیر عمل مباشر و مسبب هر دو به طور مساوی عهده دار مسئولیت جنایت خواهند بود. سوم: دادگامی می‌تواند به تأثیر عمل مباشر و سبب توجه نموده و می‌تواند هریک را به میزان تأثیر و مشارکتش مسئول تلقی نماید. چهارم: در این فرض قانونگذار به مصادیق اقوی بودن سبب از مباشر پرداخته و به لحاظ این که عرف در این موارد مسئولیت مباشر را هیچ می‌نگارد، به مانند قانون سابق مسئولیت را بر دوش مسبب نهاده است. به طور کلی هدف اصلی این کتاب بررسی و تبیین مفهوم سبب و مباشر در قلمرو علم حقوق و حالت‌های مختلف اجتماع اسباب با خود یا با یکدیگر طبق قوانین حقوق موضوعه ایران در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ خصوص اجتماع سبب در وقوع جنایت و شناسایی ابهامات و اشکالات راجع به مسأله اجتماع سبب و ارائه راهکارها و راه حل‌های منطقی و سازنده جهت رفع آن ابهامات و ایرادات به منظور ارتقاء جایگاه نظام عدالت کیفری ایران می‌باشد. این کتاب با بررسی تحلیلی و توصیفی اندیشه‌های حقوقی و مواد قانونی، نشان می‌دهد که قانون مجازات اسلامی جدید، از حیث نظری، تا

حد بسیار زیادی، در حل معمای تعدد عوامل ورود زیان توفیق یافته است. سؤالاتی که در این کتاب پاسخ داده می شود این است که، براساس قانون مجازات اسلامی مصوب سال ۱۳۹۲، قاعده مسئولیت در اجتماع سبب و مباشر در وقوع جنایت چیست؟ و در قانون مجازات اسلامی مصوب سال ۱۳۹۲، قانون گذار در باب اجتماع سبب و مباشر در وقوع جنایت و قابل استناد بودن جنایت تمامی عوامل از کدام نظریه تبعیت نموده است؟ قانون گذار در صورت متفاوت بودن تأثیر رفتار عاملان (مباشر و مسبب) در وقوع جنایت از کدام نظریه مسئولیت پیروی نموده است؟ در چه مواردی در صورت اجتماع سبب و مباشر، صرفاً سبب مسئول است؟ به همین دلیل عنوان کتاب اجتماع سبب و مباشر در قانون مجازات اسلامی انتخاب شده است. مطالعه بتوان قانون مجازات مصوب سال ۱۳۹۲ را با قانون مجازات قدیم تطبیق داد اما بد است محققان، دانشمندان و استادان و دانشجویان گرام بعد از مطالعه این کتاب، نگارنده را از انتقادات سازنده خود بی بهره نگذارند. بدیهی است که این توشه ناچین اگر دارای نکات جالب توجه و آموزنده باشد، نتیجه راهنمایی های استادان معزز است که مؤلفین این اثر در دوره های تحصیل از خرمن دانش آنها خوشه برچینند. اگر کاستی یا نقصی در اثر مشاهده می گردد، از قلت بضاعت مؤلفین است. در خاتمه از جناب آقای دکتر حسن حاجی تبار فیروزجایی عضو هیئت علمی دانشگاه که زحمت ویرایش این کتاب را بر عهده گرفتند قدردانی و تشکر می نمایم.

جنایت یا صدمات جسمانی که موجب سلب حیات یا عوارض دیگری غیر از سلب حیات می شوند، شامل قتل و یا ضرب و جرح و نقص عضو اعم از عمدی یا غیر عمدی می باشند، که بنابر دلالت آیات قرآن و روایت واحادیث و همچنین در کلیه ی نظام های حقوقی دنیا موجب اخلال در نظم عمومی و جریحه دار شدن احساسات جامعه انسانی می گردد و در همه نظام های دنیا جرم تلقی می شود و برای متکین آن مجازات های شدیدی در نظر گرفته شده است.

از جمله مباحثی که در مورد جنایت وارده بر انسان عنوان شده، مسأله جنایت با مداخله مستقیم (مباشر) و نیز جنایت با مداخله غیر مستقیم یا با واسطه یعنی (تسبیب) می باشد. لذا بر اساس مقررات جزایی ایران جایی که مباشر و یا تسبیب در جنایت موجود نباشد کسی در قبال جنایت حاصله مسئولیتی نخواهد داشت. ماده ۵۲۶ قانون مجازات اسلامی مابین سال ۱۳۹۲ درین خصوص بیان می کند که ((هرگاه دو یا چند عامل، برخی به مباشرت و بعضی به تسبیب در وقوع جنایتی تأثیر داشته باشند، عاملی که جنایت مستند به اوست ضامن است و چنانچه جنایت مستند به تمام عوامل باشد به طور مساوی ضامن می باشند، مگر تأثیر رفتار مرتکبان متفاوت باشد که در این صورت هر یک به میزان تأثیر رفتارشان مسئول هستند. در صورتی که مباشر در جنایت بی اختیار، جاهل، غیر غیرممیز یا مجنون و مانند آنها باشد، فقط سبب ضامن است)).

البته، در حقوق جزای اسلامی عنوان دیگری نیز به نام فاعل معنوی وجود دارد که موجب مسئولیت می شود. بدین معنا که هرگاه شخصی، دیگری را که از خود اراده ای ندارد مانند کودک و مجنون و شخص دارای حسن نیت و حتی حیوان، وادار

به ارتکاب جرمی نماید می توان وی را تحت تعقیب قرار داد. این عنوان هم شامل سبب و هم مباشر می گردد. یکی از این نمونه های فاعل معنوی در تبصره یک ماده (۲۱۱) قانون مجازات اسلامی آمده است: «اکراه در قتل و یا دستور به قتل دیگری مجوز قتل نیست. بنابراین اگر کسی را وادار به قتل دیگری کنند یا دستور به قتل رساندن دیگری را بدهند، مرتکب، قصاص می شود و اکراه کننده و آمر به حبس ابد محکوم می گردند.

تبصره ۱- اگر اکراه شونده، طفل غیر ممیز یا مجنون باشد فقط اکراه کننده محکوم به قصاص است». این ماده در مورد اکراه در قتل می باشد، اما اشاره به موردی هم دارد که مباشر قتل، طفل غیر ممیز یا مجنون بوده و شخص دیگری وی را وادار به قتل کند و تفاوتی نمی کند که فعل اکراه شونده مباشرت به تسبیب باشد. سؤالاتی که در خصوص مباشرت و تسبیب مطرح شده این است که:

۱- براساس قانون مجازات اسلامی مصوب سال ۱۳۹۲، قاعده مسئولیت در اجتماع سبب و مباشر در وقوع جنایت چیست؟

۲- در قانون مجازات اسلامی مصوب سال ۱۳۹۱، قانون گذار در باب اجتماع سبب و مباشر در وقوع جنایت و قابل استناد بودن جنایت، تمامی عوامل از کدام نظریه تبعیت نموده است؟

مسائلی که موجب به وجود آمدن این سوالات و پرداختن به این موضوع شده به شرح ذیل می باشد:

الف) ضامن بودن سبب در صورت وجود مباشر: دراستناد جنایت به مباشر و ضمان او تردید نیست، زیرا مباشر مستقیماً در وقوع جنایت دخالت داشته است ولی عامل دیگری تحت عنوان مسبب بدون اینکه مستقیماً نقش تعیین کننده در

وقوع جنایت داشته باشد و یا بتوان جنایت را مستقیماً به او نیز مستند نمود، ضامن شناخته شده است. در ماده ۵۰۶ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ آمده است، ((مسبب کسی است که سبب تلف شدن یا مصدومیت دیگری را فراهم کند و خود مستقیماً مرتکب جنایت نشود))، از یک سو نقش مسبب به رغم حضور مباشر باید به گونه ای باشد که جنایت مستند به او باشد و مستند به مباشر نباشد که در این صورت مباشر حکم وسیله را خواهد داشت و از عنوان اخیر خروج موضوعی دارد. از سوی دیگر در جنایات عمدی نقش مسبب تأثیر گذاری به نحو غیر مستقیم (تنبیه) صورت گرفته ممکن است به شکل کمک به مباشر محقق شود که در این صورت تحت عنوان معاونت در ارتکاب جنایت از سوی مباشر پاسخگو خواهد بود که در این صورت در اجتماع مباشر و مسبب مرتکب جنایت مباشر است.

ج) ضامن بودن مباشر و مسبب به صورت توأمان: برخلاف قانون مجازات اسلامی مصوب سال ۱۳۷۰ که در ماده ۳۶۳ مقرر می داشت: ((در صورت اجتماع مباشر و سبب در جنایت مباشر ضامن است، مگر اینکه سبب اقوی از مباشر باشد)). قانون مجازات اسلامی مصوب سال ۱۳۹۲ فرض قابلیت استناد جنایت به مباشر و مسبب را توأمان امکان پذیر دانسته و در قسمت اخیر ماده ۵۲۶ مقرر داشته، ((... چنانچه جنایت مستند به تمام عوامل باشد، به طور مساوی ضامن می باشند، مگر تأثیر رفتار مرتکبان متفاوت باشد که در این صورت هر یک به میزان تأثیر رفتارشان مسئول هستند. البته با عنایت به استفاده از واژه ((جنایت)) در این ماده باید توجه داشت در صورتی مسئولیت مرتکبان رفتار به میزان تأثیر رفتارشان می باشد که جنایت غیر عمدی باشد لیکن در صورت عمدی بودن آن، این که جنایت مستند به همه عوامل

اعم از مباشر و مسبب است. مساوی بودن یا نبودن سهم هر یک از آنها در وقوع جنایت عمدی، تأثیری در شمول حکم قصاص بر همه آنها ندارد، زیرا از موارد شرکت در جنایت محسوب می شود. (آقای نیا، ۱۳۹۲، ۵۸-۵۹-۶۰)

در مورد اهمیت انتخاب موضوع سبب و مباشر در این کتاب می توان گفت چون موضوع پیرامون جنایت و عوامل به وجودآورنده جنایت است هم از لحاظ کیفیت (موضوع جرم) و هم از لحاظ کمیت (تعداد پرونده ها) اهمیت زیادی دارد. از لحاظ کاربرد و نقش اجرایی آن در مراجع قضایی و کیفری نسبت به شناخت عوامل جنایت و روشن شدن نقش واقعی و میزان دخالت و تأثیر آن ها در ایجاد جنایت و تعیین میزان حدود مسئولیت آنها باید مدنظر گرفته، تا مجرمین از چنگال عدالت فرار نکنند و حق مظلومان را از ناالمان گرفته و عدالت کیفری به خوبی ایفا شود و از مجازاتهای ناحق جلوگیری شود. در صورتی که علل و عوامل متعددی در جنایت مداخله کنند، درباره تشخیص مسئولیت جنایت راه حل هایی ارائه شده که در ماده ۵۲۶ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ به آن اشاره شده است.

اشاره کلی به وجود اختلاف نظرها پیرامون چگونگی توزیع مسئولیت کیفری و مدنی در فرض اجتماع اسباب و مباشر در وقوع جنایت. در افکار و اندیشه های حقوق دانان داخلی و خارجی و مشخص نبودن رویکرد ثانوی در رویه قضایی و غیره نیز از جمله اهداف اهمیت و ضرورت پرداختن به موضوع می باشد و همچنین اهداف کلی این کتاب بررسی و تبیین احکام و مقررات حقوق موضوعه ایران در (قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲) در خصوص اجتماع سبب و مباشر در وقوع جنایت است و اهداف جزئی آن بررسی و تبیین دو مفهوم "مباشرت" و "تسبب" و بازشناسی آن از مفاهیم مشابه، بررسی و تبیین ارائه نظریات و قانون راجع به

مسئولیت مدنی در فرض اجتماع عوامل در وقوع جنایت یا حادثه ای، شناسایی ابهامات و اشکالات راجع به مسأله اجتماع سبب و مباشر و ارائه راهکار ها و راه حل های منطقی و سازنده جهت رفع آن ابهامات و ایرادات به منظور ارتقاء جایگاه نظام عدالت کیفری ایران و شناسایی و تحلیل چگونگی توزیع مسئولیت مدنی و کیفری در فرض اجتماع سبب و مباشر در وقوع جنایت بر اساس قانون مجازات اسلامی و نظریه یا نظریه های متبع در این زمینه است.

در کتاب های متعددی نظیر کتاب جرایم علیه اشخاص دکتر محمد هادی صادقی و در کتاب حقوق کیفری اختصاصی جرایم علیه اشخاص دکتر میر محمد صادقی و در کتاب حقوق جزای اختصاصی دکتر ایرج گلدوزیان و همچنین در کتاب حقوق جزای اختصاصی مرحوم دکتر رضا نوربها به موضوع مباشر، سبب و اجتماع سبب و مباشر توجه شده است، و حتی در قوانین مجازات اسلامی ۱۳۷۰ و در قانون جدید مصوب ۱۳۹۲ از ماده ۵۲۸ الی ۵۳۷ به این موضوع اشاره شده است که در مباحث بعدی توضیح خواهیم داد.